

O DUBOREZNOJ DJELATNOSTI BOKOKOTORSKIH IKONOPISACA

Iako je duborezbarstvo od vjkada prisutno u našem prostoru na njega još nije skrenuta pažnja istraživača kulturne prošlosti Boke Kotorske. Zbog toga se o tom vidu primijenjeno-likovnog izraza zna veoma malo, i to pretežno iz sporadičnih osvrtâ vezanih za problematiku drugih disciplina. Vjerovatno je tome doprinijela i sama priroda te umjetnosti, jer je drvo kao materijal dosta neotporno, izloženo relativno brzom propadanju — naročito u uslovima promjenjivog režima čuvanja — ne samo od zuba vremena, već i od požara, insekata, raznih oboljenja i sl. To su i razlozi zbog čega su bestraga nestali stariji duborezni predmeti poput reljefa i skulptura religiozne tematike, oltarne pale, horska sjedala, rezbareni ikonostasi i drugo, a rijetki su i predmeti upotrebne namjene poput namještaja, škrinja i najrazličitijih predmeta narodne umjetnosti. Na žalost, i oni predmeti s duborezom koji su, srećom, dospjeli do naših dana, najčešće recentnijeg postanka, nijesu zaštićeni i evidentirani, a kamoli likovno obrađeni, periodizirani i svrstani u pojedine grupe ili škole. Taj, svakako, zanimljivi segment naše baštine čeka da bude detaljnije istražen i razjašnjen, a mi ćemo se ovdje zadržati samo na pitanje ikonopisnog duboreza u Boki, tj. duboreza kojega su izveli ikonopisci bokokotorske škole Dimitrijevići-Rafailovići.

U radionici bokokotorskih ikonopisaca — a oni su, da podsjetimo, djelovali od kraja XVII do druge polovine XIX vijeka — obraćala se posebna pažnja duborezu koji je predstavljao sastavni dio ikonopisačke vještine. Skoro da se nije mogao zamisliti kvalitetniji ikonostas bez nekog izrezbarenog dijela. Najčešće su to bile »carske dveri«, kao centralni i najvažniji dio u konstrukciji ikonostasa, pa zatim veliki krst sa raspećem i njegovo podnožje. Na raskošnijim ikonostasima rezbarija se izvodila još i na »deisi-snoj ploči«, nadverjima i još ponekom detalju u gornjim dijelovima.

Bokokotorski ikonopisci su sami izvodili slikane i rezbarene partije. Ponegdje su ostavili dragocjene zapise koje su sve dijelove ikonostasa »popisali«, »sapisali«, »rukodelisali« ili podigli.¹ Poneka bilješka na pozadini samog rada govori o cijeni, utrošenom vremenu i drugim stvarima vezanim za rad na duborezu. Iz njih se vidi da je rad u drvetu bio cijenjen od strane savremenika, te da je to bio spor i mukotrpan rad.² Pored prijestonih ikona u natpisima se često pominju dveri, »ćmeri«, te veliki i mali krstovi. Izraz »templo« ili »temlo«, koje je često upotrebljavano, dosta je nedefinisano. Ponegdje ono označava samo prijestone ikone, dok je drugdje označavao čitav ikonostas.³

Zbog neočuvanosti materijala ne može se zaključiti kako su izgledali ikonostasi u Boki prije pojave bokokotorske ikonopisne škole. Jedina sačuvana cjelina iz tog vremena je ikonostas u kapeli sv. Spiridona u Kotoru, mada je i on jedva nešto stariji od najranijih radova Dimitrija-daskala, rodonačelnika škole.⁴ Sačuvani fragment deisisne ploče u manastiru Praskvici, koji se može datirati u prvoj polovini XVII vijeka, ukazuje na činjenicu da su značajnije crkve u Boki imale još ranije oformljene ikonostasne cjeline. Većina malih seoskih crkava izgrađeni su tokom XVIII i XIX vijeka, pa otuda njihovi ikonostasi — slikani i rezbareni — datiraju uglavnom iz tog vremena.

Najveća pažnja u izradi duboreza na ikonostasima posvećivala se dverima. Bokokotorski majstori su radili tri tipa rezbarenih dveri:

¹ Za rad u drvorezu najčešće se upotrebljavao izraz »rukodelisati« i »rukodelac«, mada ima slučajeva kad se taj izraz odnosi na neke druge djelatnosti. Tako se, na primjer, u jednoj okružnici monaha trebinjskog manastira Tvrdoša iz 1695. god. izraz »rukodelac« upotrebljava u smislu »zanatlija« (up. Dejan Medaković, *Manastir Savina*, Beograd 1978, str. 15).

² Tako je Đorđe Dimitrijević sklopio ugovor sa seljacima Lastve Grbaljske 1747. godine, da izradi ikonostas za crkvu sv. Spasa, po cijeni od 10 cekina. Od toga se 5 cekina odnosilo za rezbareni krst sa Raspećem, dok je isto toliko koštao sav ostali dio slikanog ikonostasa — dveri, prijestone ikone i deisisni čin.

³ Rafailo Dimitrijević upotrebljava izraz »templo« za praznične ikone u crkvi sv. Gospe u Njegušima koje je slikao 1756. godine, dok isti izraz ispisuje njegov sin Petar 1770. u crkvi sv. Stefana u Vranovićima (Donji Grbalj), ali se ovoga puta to odnosi na čitav ikonostas.

Inače se u Boki još ponegdje u narodu kaže »templo« (od grčkog »templon«) umjesto ikonostas (od grčkog »cikonostasis«), što je mlađi termin, koji je k nama stigao pod ruskim uticajem (up. H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöster*, Leipzig 1891, str. 18).

⁴ Prema našim istraživanjima Dimitrije-daskal je došao u Boku iz Morače oko 1680, kada je sa svojim učiteljem Radulom učestvovao na slikanju fresaka u manastiru Praskvici. Iz tih godina datiraju i njegove najranije ikone u Boki Kotorskoj, one u crkvi sv. Petra u Risnu, gdje se inače naselio i gdje je dugo radila radionica bokokotorskih ikonopisaca, zbog čega je neki istraživači nazivaju »risanska ikonopisna škola« (up. R. Vujičić, *Ikonopisna djela Dimitrija daskala u Risnu*, Boka 12, Herceg-Novi 1980, str. 218—219).

a) dveri na kojima dominiraju slikane površine dok je duborez raspoređen jedino po ivicama u obliku prepleta;

b) dveri kombinovane prepletom i floralnim ukrasima;

c) dveri s floralnim ukrasima po čitavoj površini uz veoma smanjene oslikane površine.

Najčešći i najjednostavniji duborezni ukras na dverima bio je višočlani preplet koji obrazuje mrežasti ukras po ivicama, a ponekad i na preklopnom stubiću. Takva ili slična vrsta pletera vrlo je česta na našim spomenicima još iz vremena preromanike, bilo da se radi o kamenoj plastici, duborezu ili minijaturama. Kod nas se tradicija pletera, u stvari, nikad nije ni gasila, već se samo prilagođavala novim formama, materijalu i drugačijoj namjeni. Na rezbarenim dverima pojavljuje se od XVI v., a najraniji primjer su dveri mitropolita Antonija u Pečkoj patrijaršiji, pa zatim njima vrlo slične u Dečanima i Gračanici.⁵

Bogatije izrezbarene dveri ukrašavane su floralnim ukrasima u gornjem dijelu — frontonu, a samo izuzetniji primjerci po čitavoj površini. Taj motiv se sastoji vriježi, grančica sa stilizovanim lišćem, velikim pupoljcima ruža, te od volutastih puzavica. Samo izuzetno se pojavljuju vaze sa girlandama, grožđe i lišće vinove loze — ukrasi koji se češće vezuju za nadverja i raspeća nego za dveri. Navedeni motivi su, kako se smatra, svetogorskog porijekla, a do Boke su dospjeli posredstvom pečko-moračkog duboreznog iskustva.

Najljepše duborezne dveri koje su izradili bokokotorski ikonopisci su tzv. »tvrdoške dveri« u manastiru Savini, koje je 1703. god. izradio Dimitrije-daskal,⁶ a koje spadaju u najuspjelija duborezna ostvarenja postvizantijske epohe u nas. S njima se jedino

⁵ Mirjana Čorović-Ljubinković, *Srednjeevokvni duborez u istočnim oblastima Jugoslavije*, Beograd 1965, T XL, XLII i XLIII.

⁶ Dveri manastira Savine pomenuo je prvi arhimandrit Gerasim Petrović (Srpsko-dalmatinski magazin za 1863. god., str. 169), a njihovu fotografiju objavio je V. Čorović (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu za 1911. god., sl. 9) i Boško Strika (*Dalmatinski manastiri*, Zagreb 1930, str. 221). Već tada je V. Čorović dobro uočio da one nijesu rad majstora žitomisličkih dveri, ali da su nastale pod njegovim jakim uticajem.

Komparaciju sa žitomisličkim dverima izvršio je i Petar Momirović (*Čarske dveri manastira Žitomislića u Hercegovini*, Naše starine II, Sarajevo 1954, str. 109—111), dok je P. Mijović s pravom zaključio da se ne radi o dverima manastira Tvrdoša, već o djelu Dimitrija-daskala nastalom u Savini 1703. god. po narudžbi pobjeglih monaha iz manastira Tvrdoša, otkuda su i dobile ime »tvrdoške dveri« (up. P. Mijović, *Bokokotorska slikarska škola XVII—XIX vijeka*, Titograd 1960, str. 76—78). Novu zabunu oko autora savinskih dveri unijela je Mirjana Čorović-Ljubinković, kojoj očito nije bila poznata radnja P. Mijovića, te je iznijela mogućnost da bi autor savinskih i drugih sličnih dveri u Boki mogao da bude proiguman Serafion (!) (up. Mirjana Čorović-Ljubinković, *Srednjeevokvni duborez u istočnim oblastima Jugoslavije*, Beograd 1965, 111—112). Međutim, nauci nije poznat duborezac s tim imenom.

mogu porediti poznate dveri manastira Žitomislića u Hercegovini, koje je izradio Dimitrijević učitelj Radul, a koje su dobile laskavu ocjenu kao »najlepše rezbarsko delo srpske umetnosti XVII veka«.⁷

»Tvrdoške dveri« — koje mi rađe nazivamo »savinske« — predstavljaju lijep primjer osmišljene i harmonične duborezne dekoracije. Ukrasni motivi i njihov raspored na oba krila su identični. Majstor se očito služio multipliciranjem istog predloška. Pri tome je izbjegnuta monotonija skladnim rasporedom ritma po horizontali i vertikali. Oslíkana polja sa Bogorodicom i Arhanđelom Gavrilom u središnjem dijelu, te medaljoni s likovima careva-proroka Davida i Solomona u frontonu, izgledaju prije kao akcenti dveri nad kojima je duborez izborio sebi primat. Raspored motiva je značajki prilagođen arhitektonici dveri — u frontonu su oni razigrani, dok na ostalim dijelovima čvrstu postavku u vertikalnim pojasevima potenciraju rozetice s polukružnim ispustima oko kojih se naizmjenično ponavljaju dva floralna motiva. Jedan je koncipiran u obliku volutastog kvadrata s četiri afrontirana cvijeta, dok drugi ima izgled romba sa sučeljenim cvjetovima na svakoj vanjskoj strani. Kasetirane kvadratne rozete u donjem dijelu krila djeluju kao pandan čeonim kasetiranim dijelovima iznad scene Blagovijesti. Na tom dijelu se ponovo javlja motiv s površine dveri, ali znatno uvećan. To je veliki dvanaestolatični cvijet s naglašenim centralnim ispustom (prašnikom) iz kojega izvire četiri grančice koje lučno okružuju četiri cvijeta. Isti ti elementi čine i drugi tip motiva, samo što je organizovan u drugačiju postavku. Vjerovatno se na taj način kroz stilizovani duborez htjela izraziti i hrišćanska simbolika.⁸

Sekundarni ukrasi dveri čini pleter na preklopnom stubiću, tordirana traka duž vanjskih ivica i meandrični friz na polukružnom gornjem dijelu. Rezbom je ispunjen i krst na vrhu dveri. Dekoracija je izvedena sigurnim rezom po principu multipliciranja predložaka i njihovim kombinacijama. Udubljene površine su obojene crvenom bojom, dok je površina duboreza gipsirana i prekrivena zlatom. Na taj način je postignut optički efekat treperenja površine.

Ako bi se majstoru savinskih carskih dveri htjela uputiti neka kritika, ona bi se prije svega odnosila na njegovo negiranje fakture drveta. Racionalni i geometrizirani oblici, gipsirani i pozlaćeni, izgubili su mekoću prirodne strukture drveta, a pribižili su dekoraciji u štuku, kamenu i drugim čvrstim materijalima. Vjerovatno u tom treba vidjeti orijentalni uticaj koji je i bez želje stvaraoca ušao u njegovo djelo.

⁷ P. Momirović, nav. dj., str. III.

⁸ To bi jezikom simbolike moglo značiti — Hristos, 12 apostola, 4 jevandeliste.

Valja naglasiti da floralni motivi koje je Dimitrije — daskal primijenio na dverima u manastiru Savini nijesu njegova inovacija. Mada im je geneza mnogo starija, oni se u našim prostorima pojavljuju u djelima majstora poznatog pod imenom kir Kozma,⁹ pa zatim kod majstora Radula,¹⁰ čije predloške je, najvjerovatnije, preuzeo Dimitrije kao njegov učenik. Međutim, zasluga Dimitrija — daskala je u tome, što je te odranije poznate motive uklopio u jednu skladnu cjelinu, po čemu savinske dveri spadaju u najbolja duborezna ostvarenja ne samo u Boki Kotorskoj već i šire.

U vrijeme rada na savinskim dverima bio je Dimitrije — daskal već sasvim zreo i iskusan ikonopisac i rezbar. Iza sebe je već imao bogat slikarski opus i nekoliko duboreznih ostvarenja, od kojih su sačuvani samo rijetki primjerci. Veoma slične dveri izveo je Dimitrije 1692/93. god. za manastir Praskvicu, a po narudžbi proigumana Maksima.¹¹ Te dveri su se kasnije nalazile u Svetom Stefanu, gdje ih je fotografirao Đ. Bošković a objavila Mirjana Čorović-Ljubinković,¹² smatrajući ispravno da se radi o ruci majstora »tvrdoških« dveri manastira Savine, ali pogrešno zaključujući da bi to mogao biti tobožnji proiguman Serafion.¹³ Na žalost, te dveri su nestale, ali se prema fotografiji nesumljivo može zaključiti da ih je radio Dimitrije — daskal. U vrijeme njihovog nastanka nije poznat nijedan ikonopisac - rezbar, izuzev Dimitrija, koji bi bio sposoban izvesti jedno takvo djelo. Sličnost sa dverima u Savini je toliko očita da ne dozvoljava mogućnost drugačije atribucije.

Dimitrije je na samom kraju XVII vijeka, a nekoliko godina prije rada u Savini, izveo duborez carskih dveri u crkvi sv. Đorđa u Šišićima (Gornji Grbalj).¹⁴ One su, međutim, mnogo skromnije u svojoj dekoraciji, a floralni motivi se javljaju samo na frontonu,

⁹ Isti floralni motivi, samo u nešto drugačijem međusobnom odnosu, pojavljuju se na ikonostasu manastira Pive, kojeg je 1639. god. izradio majstor Kozma, koji je isti motiv koristio i u freskama pivske priprate i paraklisa sv. Stefana u manastiru Morači. Dalji trag ovog motiva upućuje na Svetu Goru, odakle je u XVII vijeku prodro do naših strana.

¹⁰ Radul je koristio iste floralne motive u duborezu na ikonostasu crkve sv. Nikole u Pečkoj partijaršiji, na dverima u Nikoljcu, ikonostasu u Staroj pravoslavnoj crkvi u Sarajevu, a naročito na već pomenutim dverima manastira Zitomisljca. Zanimljivo je da je i Radul poput svog prethodnika a najvjerovatnije i učitelja Kozme te ukrase koristio i u freskama, pa ponegdje i na ikonoma.

¹¹ Natpis sa dveri objavio je P. D. Serović, *Stari zapisi i natpisi*, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske 1—3 za 1937, str. 49.

¹² Mirjana Čorović-Ljubinković, *Srednjevekovni duborez u istočnim oblastima Jugoslavije*, Beograd 1965, T. LXIII.

¹³ Isto.

¹⁴ Dimitrije je 1699. god. naslikao freske u toj crkvi, o čemu je ostavio podatak na ljemenu svoda (up. Rajko Vujičić, *Nekoliko nepoznatih djela bokokotorskog ikonopisca Maksima Tujkovića*, Boka 11, Herceg-Novi 1979, 328, napomena 7.), pa je najvjerovatnije u isto vrijeme izradio i carske dveri i naslikao ikonostas.

dok su ostale površine ispunjene višočlanim pleterom. Još skromnije su izrezbarene dveri u crkvi sv. Dorđa u Srpskoj (Zeta), koje su nastale — kako se vidi iz natpisa na njima — iste godine kad i dveri u Savini, tj. 1703.¹⁵

Zasluga Dimitrija — daskala je još i u tome, što je afirmisao duboreznu vještinu, te je ona postala sastavni dio ikonopisne djelatnosti njegovih nasljednika Dimitrijevića-Rafailovića. Tako se iz generacije u generaciju bokokotorskih ikonopisaca prenosilo umijeće obrade drveta, dok su predlošci s pojedinim motivima koje je Dimitrije uobličio služili kao priručnik mlađim ikonopiscima i rezbarima. Tako su pod uticajem Dimitrija, a naročito njegovih dveri u Savini, nastale brojne duborezne dveri širom Boke — u manastiru Banji kod Risna,¹⁶ sv. Luki u Kotoru,¹⁷ u manastiru Gradištu¹⁸ — da nabrojimo samo one najraskošnije. Pa i na skromnim ikonostasima seoskih crkava naiđe se na pokoji lijepo izrezbareni detalj na dverima, nadverju, deisisnoj ploči, a najčešće na krstovima sa raspećem.

Na kraju još da naglasimo da su u okviru bokokotorske ikonopisne škole, poslije Dimitrija — daskala, najuspješniji rezbari bili Maksim Tujković i Vasilije Rafailović, koji su izveli niz zapa-

¹⁵ R. Vujičić, *Ikonopisna djela bokokotorskih slikara u regionu Skadarskog jezera*, Glasnik CANU, Odjeljenje umjetnosti 4, Titograd 1982, str. 137—138.

¹⁶ Iz opširnog priložničkog natpisa, koji je samo djelimično čitljiv, vidi se da su dveri nastale 1775. godine. Natpis je objavljen u *Sematizmu* za god. 1887, str. 33, odakle ga je preuzeo Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, br. 4673. Tada su u manastiru Banji radili Petar i Vasilije Rafailović. Kako je Vasilije bio vičniji drvorezu od starijeg brata Petra, držimo da je to njegov rad, odnosno da je on uradio rezbu, a Petar slikarske partije.

¹⁷ Iz natpisa na dverima vidi se da su one nastale 1777 g. One su pripisivane Petru Rafailoviću, koji je bio najaktivniji ikonopisac u tom vremenu. Međutim, ove dveri su skoro identične dverima u manastiru Gradištu koje je izradio Vasilije Rafailović 1795. god. Kako nije poznato da se Petar bavio duborezom — svi njegovi potpisani ikonostasi su bez značajnijih duboreznih ukrasa — to držimo da je dveri u sv. Luki radio Vasilije Rafailović. Najraniji Vasilijev potpis evidentirali smo na ikoni Bogorodice sa Hristom i prorocima iz godine 1776, koja se nalazi u crkvi sv. Ilije u Petrovcu. No, to zacijelo nije njegov najraniji rad, te zbog toga nema hronološke smetnje da se dveri manastira Banje i sv. Luke njemu pripišu.

O dverima su pisali: D. Miković, *Ikonopisci Dimitrijevići-Rafailovići*, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske, br. 4—6, Kotor 1935, str. 8—9; D. Berić, *Nekoliko ikona bokeljskih slikara Dimitrijevića-Rafailovića*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, str. 280; P. D. Serović, *Stari zapisi i natpisi*, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske 1—3 za 1937, str. 47.

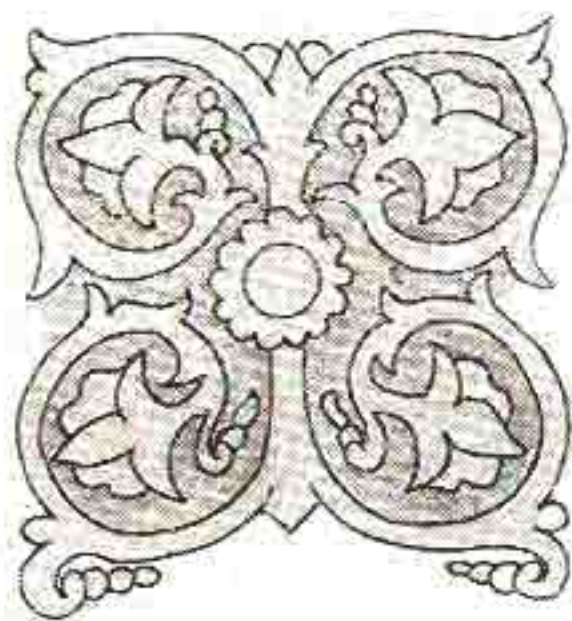
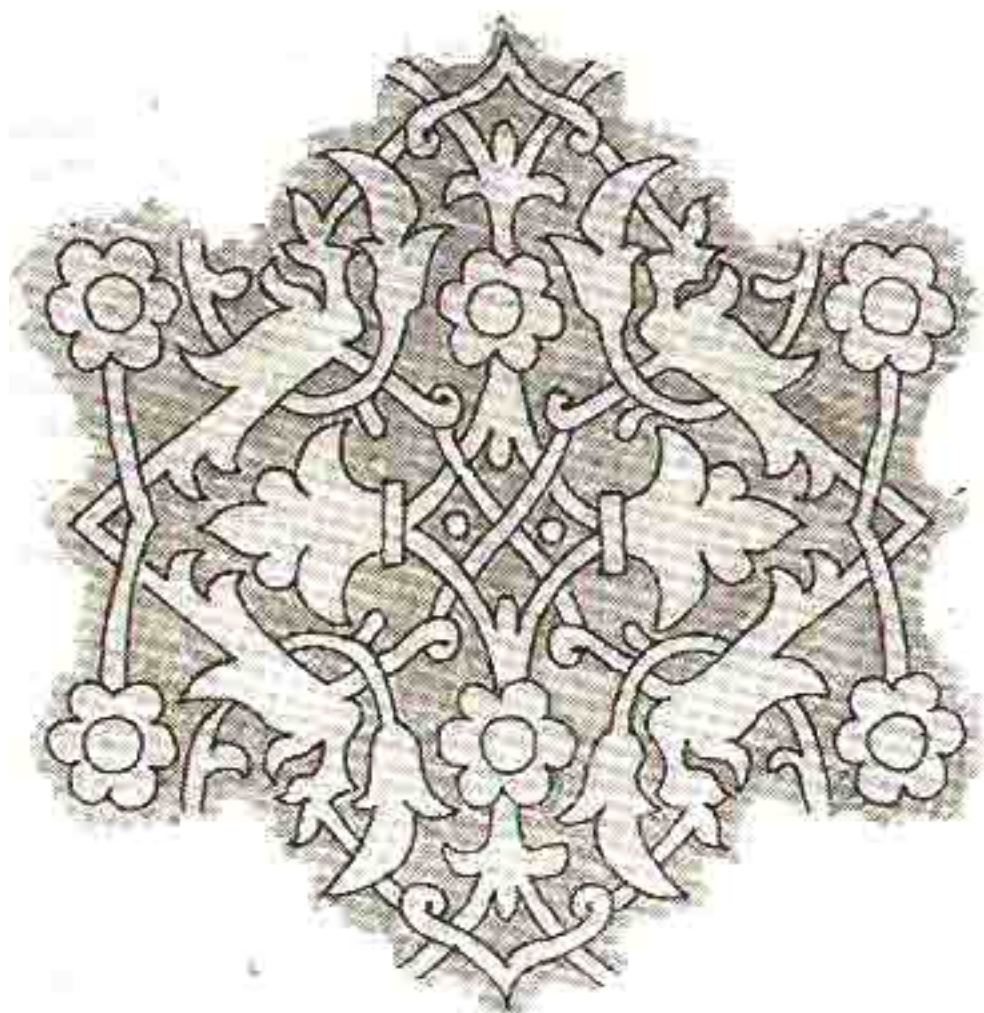
¹⁸ Na dveri manastira Gradišta sporadično su se osvrnuli M. Črnogorčević, *Manastiri paštrovski u Boci Kotorskoj*, Starinar za 1895, god., str. 93 i V. Đurić, *Fresko slikarstvo manastira Gradišta u Paštrovićima*, Istorijski zapisi, 2, 1960, str. 269—283. Natpis sa dveri objavio je Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, br. 1083 i 3710.

ženih ostvarenja u Boki Kotorskoj i širem zaleđu.¹⁹ Posljednji pripadnici bokokotorske škole sve manje su se zanimali za duborez, tako da je on u prvoj polovini XIX vijeka skoro sasvim nestao. Sjećanje na tu tradiciju oživljavalo se još ponegdje imitiranjem duboreza slikarskim sredstvima, što predstavlja posljednje odjeke te nekada omiljene primijenjeno-likovne discipline njegovane u okviru radionice bokokotorskih ikonopisaca.

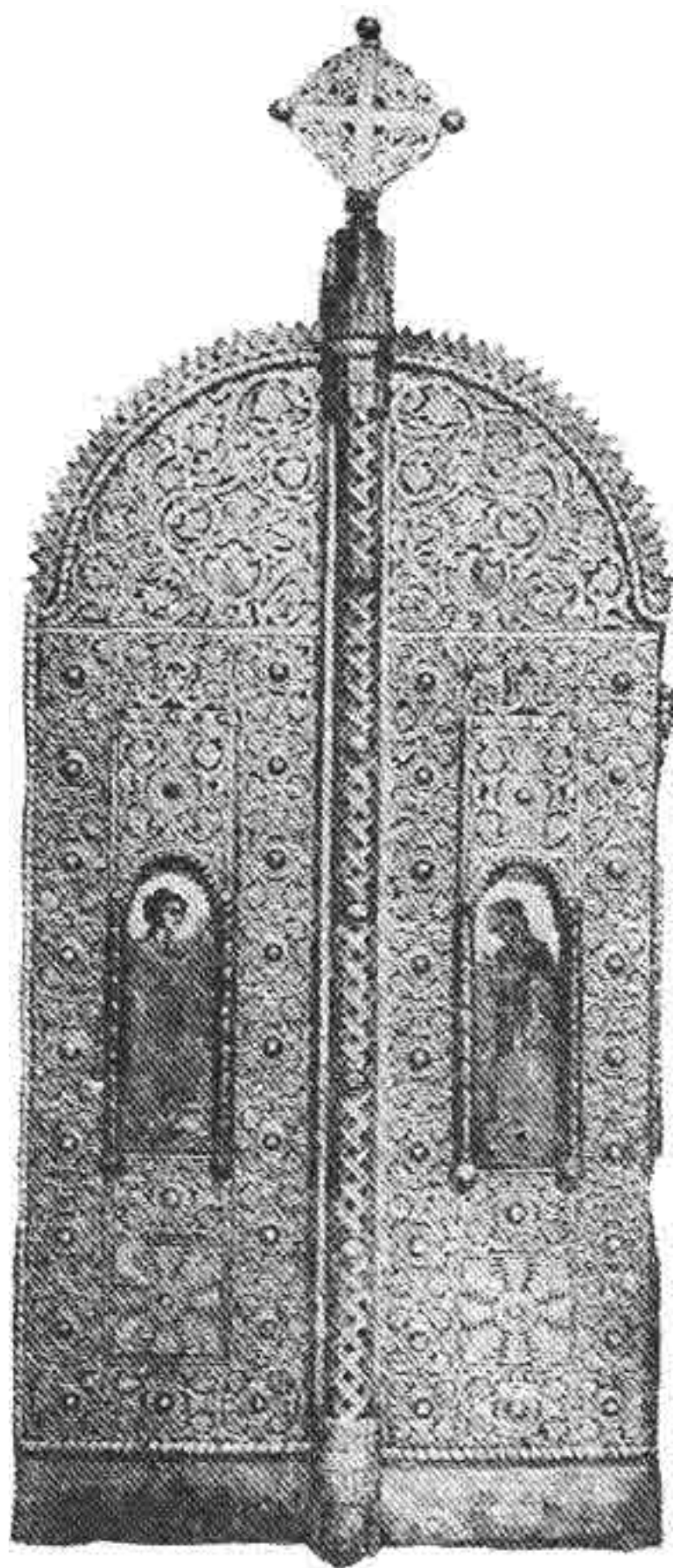
¹⁹ Maksim Tujković je bio jedan od najtalentiranijih rezbara u okviru bokokotorske ikonopisne škole. Taj kaluđer slikar i duborezac je bio u svoje vrijeme veoma cijenjen i tražen majstor. Njegova poznata duborezna ostvarenja nalaze se u Nikoljcu kod Bijelog Polja, u Staroj pravoslavnoj crkvi u Sarajevu, u manastiru Praskvici i drugdje. Posebni afinitet u rezbi pokazivao je prema nadverjima. Pored nadverja u Nikoljcu iz 1724. god., njemu se može pripisati i nadverje u Narodnom muzeju u Beogradu (inv. br. 3492). Po nalogu patrijarha Arsenija IV izradio je nadverje u crkvi sv. Apostola u Pečkoj patrijaršiji aprila 1732. god., o čemu je ostavio kaligrafski zapis kojeg je s puno pogrešaka objavio Milan Ivanović (*Natpis patrijarha Arsenija IV Jovanovića na nadverju ikonostasa crkve sv. Apostola u Peći*, Zbornik za likovne umjetnosti 13, Novi Sad 1977, str. 222). Želimo naglasiti da se natpis ne završava »u dvoromu« — kako je Ivanović pročitao, već po našem čitanju »u dobromu«, što je inače bila česta formula bokokotorskih ikonopisaca. Iste te godine Tujković je izradio duborezno nadverje sa scenom Gostoljublja Avramovog i priložio ga crkvi Preobraženja u Budisavcima (Kosovo), o čemu je opet ostavio natpis, kojeg je ispravno pročitao i objavio M. Ivanović (*Crkva Preobraženja u Budisavcima*, Starine Kosova i Metohije 1, Priština 1961, str. 124, sl. na str. 143).

Mi Tujkoviću ovdje pripisujemo nadverje u crkvi sv. Luke u Kotoru, iznad carskih dveri Vasilija Rafailovića iz 1777. god., kao i duborezne ukrase oko interpoliranog raspeća, na čijem podnožju je ispisana godina 1708. To bi ujedno bilo i najranije Tujkovićevo djelo.

Ovdje želimo da ukazemo na jednu naučnu nepravdu koja je učinjena prema Tujkoviću. Naime, jednu ikonu s veoma prepoznatljivim Tujkovićevim slikarskim manirom koja prikazuje srpskog arhiepiskopa Arsenija pripisalo se srpskom patrijarhu Arseniju IV Jovanoviću-Šakabenti, koji je doduše bio ljubitelj umjetnosti, ali se nije bavio slikanjem ikona (up. Dinko Davidov, *Ikone srpskih zografa 18. veka*, Beograd 1977, kat. br. 66).

Florani motivi u bokokotorskom duborezu

Dveri u manastiru Savini

Nadverje u manastiru Savini

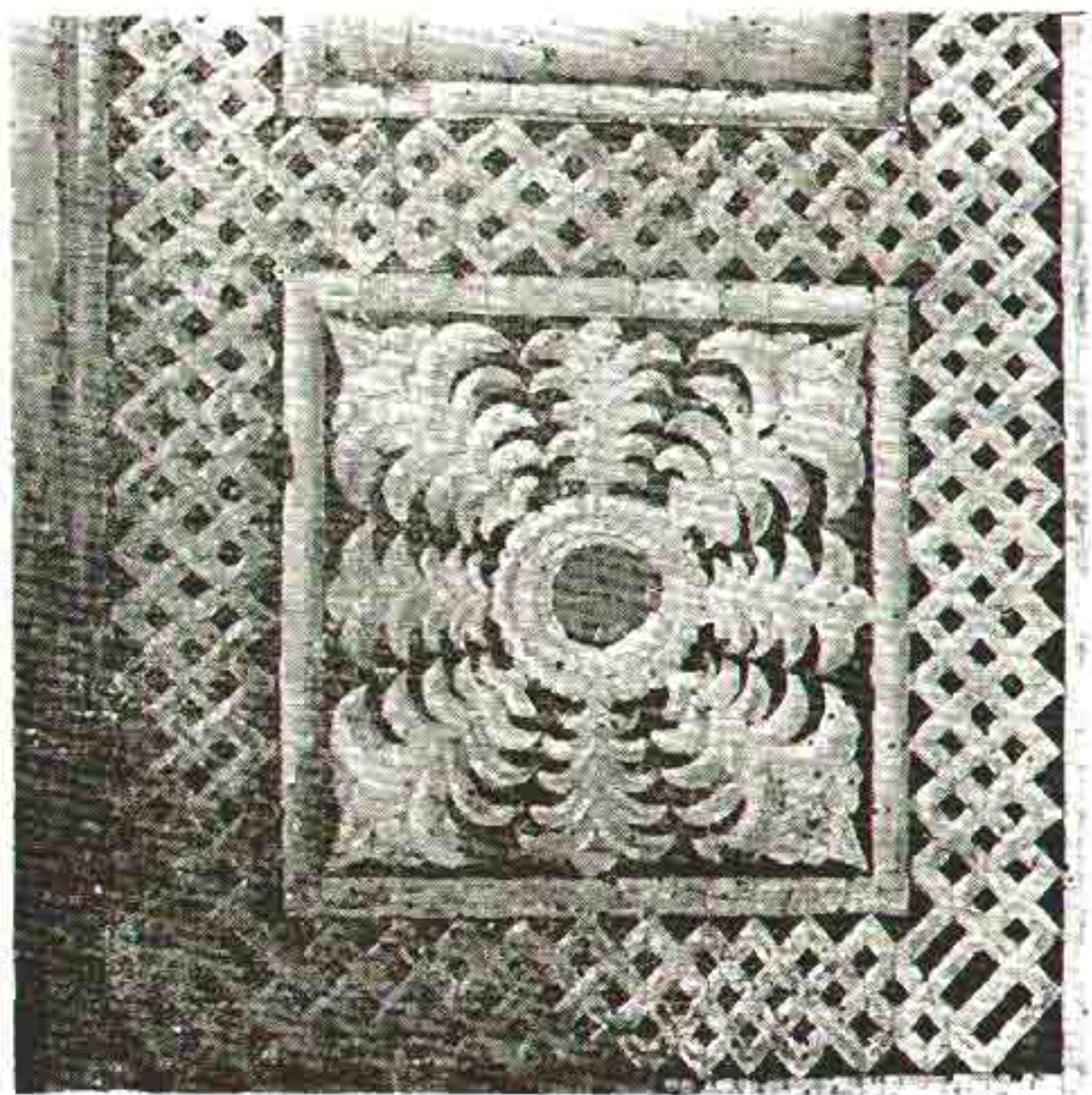
Detalj dveri iz manastira Savine

Krilo dveri iz crkve sv. Luke u Kotoru

Detalj dveri iz manastira Banje

Detalj dveri iz manastira Banje

Summary

CARVING WORKS OF THE BAY-OF-KOTOR ICON-PAINTERS

Rajko VUJIČIĆ

The members of the Bay-of-Kotor Icon-Painting School, whose activities lasted from the end of 17th to the middle of 19th century, did not cultivate only icon and iconostasis painting, but also carving. That technique was mostly used for »Royal Doors« (kind of altar doors) upper pieces of the altar doors, crosses with crucifixions, but some other parts of iconostasis as well, and occasionally the frames of portable icons. The skill of carving was introduced to the Bay-of-Kotor icon-painters by the founder of the School, Dimitrije-Daskal (Dimitrije the Teacher), who produced several remarkable pieces of carving. His best carving work are the so called »Doors of Tyrdoš« in the Savina Monastery made at the request of its monks in 1703. The most numerous are floral patterns such as: roses, vines, stylized leaves accompanied by secondary use of twines, tripple laces and windings. The same patterns were made by the younger masters of the Bay-of-Kotor Icon-Painting School. Among their works the following altar doors are the best known in: the Banja Monastery near Risan (1775), the church of St. Luke in Kotor (1777), the Gradište Monastery near Petrovac (1795). Special affinity for carving was shown by the icon painter and carver Maksim Tujković whose works with lush carvings can be seen in the Monastery of Nikoljac near Bijelo Polje, in the old Orthodox church in Sarajevo, as well as the pieces of doors in in the Church of St. Luke in Kotor, the Patriarchate of Peć, in Budisavci at Kosovo and in several other places. Later icon painters, in particular those of the 19th century, gradually reduced the application of carving so that it was extinguished in the workshops of the Bay-of-Kotor icon-painters.